

УДК 02(=411.16)(477.74-21):94(47+57)''1917/1950''

В. В. Левченко,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри «Українознавство, історико-правові та мовні дисципліни»
Одеського національного морського університету
вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, Україна
e-mail: levchenko_lav@ukr.net

ЄВРЕЙСЬКИЙ ВЕКТОР ОДЕСИ У РОЗВИТКУ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ СРСР У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.: БІОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ РАКУРС

У статті досліджено роль євреїв-науковців у розвитку бібліотечної справи у СРСР у першій половині ХХ ст. На базі індуктивного аналізу охарактеризовано роль євреїв-інтелектуалів у строкатості тенденцій розвитку бібліотекознавства. Представлено долі одеських бібліотечних євреїв-працівників у контексті перипетій зазначеного періоду.

Ключові слова: Одеса, євреї, бібліотеки, співробітники, бібліотекарі, трансформації, політичні репресії.

Відміна у квітні 1917 р. Тимчасовим урядом всіх національних і релігійних обмежень для населення Російської імперії побудила євреїв як й представників інших народів, що зазнали утисків з боку царату, до активної участі у всіх сферах життя. З встановленням радянської влади суспільно-політичне і соціально-культурне життя євреїв отримало підтримку більшовицького керівництва. Подібна політика сприяла різкому зростанню участі іудеїв у різних сферах буття. В Одесі як одному з багаточисельних осередків іудейської культури в імперському просторі євреї миттєво скористались отриманими свободою і правами. Результатом такої політики стала їх активна участь у різних царинах культури: освіті, науці, літературі тощо. Не виключенням була й бібліотечна справа.

Культурне піднесення у пореволюційний час призвело до збільшення бібліотечної мережі в Одесі. На початку 1920-х рр. у Південній Пальмирі одночасно з діючими бібліотеками почали з'являтися нові установи, у тому числі єврейські книгозбірні. У 1920-х рр. в Одесі функціонували Єврейська академічна бібліотека і єврейський відділ Одеської центральної окружної робітничо-селянської бібліотеки. У цих установах у різні часи впродовж 1920-х рр. працювали С. Я. Боровий (1922–1927), А. Х. Єрусалимський (1924–1930), А. Л. Ліберзон та інші. Входячи до штату цих бібліотек, науковці разом з колегами приділяли увагу придбанню книг, тобто збільшенню фондів, для чого були організовані спеціальні комісії. Вони брали участь у створенні та налагодженні діяльності мережі пересувних пунктів, які працювали, в основному, на підприємствах. У цілому роль бібліотек як центрів зосередження, скупчення,

вивчення та популяризації єврейської літератури була вагомим у розвитку бібліотечної справи. У 1924 р. в Одесі було створено Інститут інструкторської наради єврейських бібліотекарів міста, що дозволило встановити більш тісні контакти в роботі співробітників єврейських бібліотек.

Крім діяльності вчених-євреїв в єврейських бібліотеках Одеси їх змістовний внесок помітний й в двох провідних бібліотечних установах міста – Державній публічній бібліотеці (ОДПБ) та Центральній науковій бібліотеці (ОЦНБ). Так, у першій працював І. С. Вугман (1890–1964), який працюючи у цій установі від 1 травня 1920 р. до 2 квітня 1929 р. пройшов шлях від бібліотекаря до директора бібліотеки. Очоливши ОДПБ у складні 1920-ті рр., період змін і перетворень, експериментів і суперечок, І. С. Вугман став одним із організаторів бібліотечної справи та бібліографії зокрема в Одесі та загалом на півдні України. За час роботи в ОДПБ він не лише удосконалив свої знання та вміння у бібліотечно-бібліографічній сфері, а й став одним із провідних бібліотекознавців і бібліотечних діячів УСРР. Його в певній мірі можна вважати одним із засновників радянського бібліотекознавства і бібліографії та одним із фундаторів одеської бібліотечно-бібліографічної школи [9].

З січня 1923 р. до початку 1930-х рр. в ОДПБ на різних посадах (вчений секретар, завідувач відділу книгокористування, тимчасово виконуючий обов'язки директора) працював Я. З. Берман (1889–1973) [6]. Вищу освіту отримав на юридичному факультеті Імператорського Київського університету (1913) і на соціально-історичному відділенні факультету професійної освіти Одеського інституту народної освіти (1925) [1, арк. 1-2]. Він розробив широкий план бібліографування російськомовної літератури про видатних діячів культури. Продовжив започатковану в 1904 р. М. Ф. Комаровим бібліографічну Лисенкіану, описавши публікації про знаного українського композитора за 1903–1923 рр. Упорядкував покажчик праць історика російської літератури і громадської думки М. О. Гершензона. Вивчав історію періодичної преси на півдні України: оприлюднив нарис про перший у причорноморському краї часопис «Одесский вестник» (1827–1894) та склав тематичний розпис публікацій газети «Одесский коммунист» (1918-1920). Автор статті про діяльність ОДПБ. На початку 1930 рр. під тиском політичних репресій був звільнений з ОДПБ «з забороненням працювати в культосвітніх установах», переїхав до Ленінграда, де певний час працював у ДПБ імені М. Є. Салтикова-Щедрина [8].

З ОДПБ були пов'язані роки наукової діяльності Е. Г. Оксмана (1899–1961), випускника Одеського інституту народної освіти (1924), який у 1927–1930 рр. спочатку працював старшим бібліотекарем, а згодом – консультантом з питань української етнографії та літератури. Бібліотекознавчу діяльність розпочав одночасно з навчанням у вищій школі – працював бібліотекарем в Одеському інституті народної освіти та помічником бібліотекаря книгозбірні Одеського історико-археологічного музею [11]. Працюючи в ОДПБ за короткий термін часу він підготував унікальну бібліографічну працю, присвячену науковій спадщині

А. О. Скальковського, в якій подав реєстр його 276 робіт, що складають цінний фонд для вивчення історії Південної України [7]. Разом із директором Одеського історико-археологічного музею, професором С. С. Дложевським підготували та видали «Бібліографічний покажчик літератури по охороні пам'яток матеріальної культури» (1930). Е. Г. Оксман єдиний з одеських науковців, хто у період політичних репресій радянської влади від 22 жовтня 1930 р. до 10 листопада 1955 р. був тричі заарештований та тричі засуджений (1931 і 1937 рр. – до 10 років виправно-трудова таборів, 1949 р. – до заслання на поселення) [11].

Протягом 1927–1930 рр. до Товариства друзів ОДПБ входив М. Й. Винник, який надавав довідки, описував єврейські видання, допомагав складати каталог літератури молдавською мовою, розбирав старі фонди книгозбірні, працював над предметним каталогом відділу «Одесика». Згодом був залучений до постійної роботи в ОДПБ як науковий консультант бібліографічного відділу. Брав участь у створенні низки бібліографічних довідників з окремих галузей народного господарства.

На початку 1930-х і в 1940-х рр. в ОДПБ працював С. Я. Боровий (1903–1989) [4], який очолював науково-бібліографічний відділ. Він є автором праць з джерелознавства і книгознавства, бібліографії, літературознавства і краєзнавства, вивчав історію єврейського книгодрукування, видавничу справу в Одесі, зокрема в період національно-визвольної революції 1917–1920 рр. [5].

В ОЦНБ одним з перших серед вчених-євреїв став працювати Й. М. Троцький (Тронський). Починаючи з 1919 р. та впродовж п'яти років він послідовно обіймав посади класифікатора, завідувача алфавітного каталогу відділу поповнення, завідувача бібліографічного відділу (листопад 1922 р. – 10 вересня 1923 р.). Проводив інструкторсько-методичну, класифікаційну, історико-бібліографічну роботу та 1920 р. взяв участь у складанні Всеросійського зведеного каталогу іноземної періодики [10]. Його послідовником став Я. З. Берман, який займав посади співробітника (1921), завідувача підвідділу складів (з 4 липня 1922 р.), помічника завідувача відділу книгоутворення (від 2 жовтня 1922 до 1923 рр.) [2].

13 жовтня 1922 р. директором ОЦНБ був призначений С. Л. Рубінштейн (1889–1960) [12], який займав цю посаду впродовж наступних восьми років. Різномічні аспекти (бібліотекознавчий, бібліографознавчий, книгознавчий, видавничий та ін.) його діяльності були класифіковані та охарактеризовані О. Ю. Ноткіною [13]. Заслуга С. Л. Рубінштейна в тому, що під його керівництвом ОЦНБ в 1920-ті рр. вийшла з пасивного книгозберігача і трансформувалася в одну з провідних науково-дослідних установ.

Важливу роль у налагодженні плідної діяльності ОЦНБ також відіграв й О. Л. Вайнштейн (1894–1980). У період 1923–1933 рр. він по черзі обіймав посади завідувача бібліографічного відділу, вченого секретаря, заступника директора та директора (1931–1933) [14]. У 1925 р. йому було доручено проведення роботи щодо відновлення перерваних наукових зв'язків та обміну виданнями з бібліотеками та науковими установами Парижу [3]. Посилення комуністичного

панування на початку 1930-х рр. позначилося негативним чином на стані науки, особливо її гуманітарних галузей. Унаслідок цього на зламі 1920–1930-х рр. штат ОЦНБ залишили С. Л. Рубінштейн (1930) та О. Л. Вайнштейн (1935).

Багато співробітників бібліотечної системи Одеси, які в 1910–1920-х рр. починали в ній свій шлях та сформувалися як висококваліфіковані фахівці бібліотечної сфери, згодом продовжили свою діяльність в інших бібліотеках СРСР, куди і привнесли свої професійні навички. Наприклад, Й. М. Троцький (Тронський), свій досвід привніс в роботу Державної публічної бібліотеки імені М. Є. Салтикова-Щедріна (Ленінград), де трудився з 23 червня 1924 р. та пройшов шлях від помічника бібліотекаря до консультанта із загальних питань класифікації. У червні 1930 р. він увійшов до складу комісії з реорганізації структури бібліотеки за функціональним принципом, але вже в грудні був переведений до відділу обробки, де очолив групу з його систематизації. У 1930-х рр. у Державній публічній бібліотеці імені М. Є. Салтикова-Щедріна (Ленінград) певний час працював і Я. З. Берман. Також «одеський» досвід бібліотечної роботи з часом використовував О. Л. Вайнштейн. Декілька років він завідував бібліотекою Ленінградського державного університету. З вересня до листопада 1929 р. вченим керівником бібліотеки Інституту Маркса-Енгельса при ЦВК СРСР працював І. С. Вугман, який пізніше очолював фундаментальну бібліотеку Московської сільськогосподарської академії імені К. А. Тімірязєва, був співробітником Інституту бібліотекознавства, Всесоюзної книжкової палати, Державної бібліотеки СРСР імені В. І. Леніна, одним із перших професорів кафедри бібліотекознавства Московського бібліотечного інституту.

Таким чином, у 1920–1930-х рр. в умовах реформування радянською владою бібліотечної сфери, підганяючи її під свої ідеологічні стандарти, одним із векторів поповнення її кадрового складу стали вчені-євреї, які зробили вагомий внесок у формування і становлення радянського бібліотекознавства.

Список використаної літератури:

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. Р-1593. – Оп. 1. – Спр. 1103.
2. ДАОО. – Ф. Р-1724. – Оп. 1. – Спр. 19.
3. ДАОО. – Ф. Р-1724. – Оп. 1. – Спр. 49.
4. *Андреев В. М.* Саул Боровий: єврейський вектор історії України / В. М. Андреев, Н. Н. Чермошенцева. – Херсон ; Нікополь : СПД Фельдман О. О., 2010. – 191 с.
5. Бібліографи Одеської державної наукової бібліотеки імені М. Горького : біобібліогр. довід. / Одес. держ. наук. б-ка ім. М. Горького ; упоряд. Л. М. Бур'ян ; наук. ред. і авт. вступ. ст. Г. Д. Зленко ; ред. І. С. Шелестович. – Одеса : ОДНБ ім. М. Горького, 2002. – 254 с.
6. *Зленко Г. Д.* Бібліографічний укіс Якова Бермана / Г. Д. Зленко // Вісн. Кн. палати. – 2000. – № 6. – С. 20–23.
7. *Зленко Г. Д.* Бібліограф Геродота Південної України / Г. Д. Зленко // Вісн. Кн. палати. – 2001. – № 2. – С. 22–24.
8. *Зленко Г. Д.* Берман Яків Зіновійович / Г. Д. Зленко // Українські бібліографи. Біографічні відомості. Професійна діяльність. Бібліографія : [біобібліогр. довід.] / авт.-уклад.: Р. С. Жданова, Н. І. Абдуллаєва, В. О. Кононенко. – Київ, 2008. – Вип. 1. – С. 34–35.
9. *Ківшар Т. І.* Бібліотечна біографіка в контексті становлення радянського бібліотекознавства в Україні : діяльність Іллі Вугмана (1890–1929 рр.) / Т. І. Ківшар // Укр. біографістика. – 2012. – Вип. 9. – С. 25–64.
10. *Левченко В. В.* Йосиф Моисеевич Троцкий (Тронский) : судьба и творческий путь (к 110-летию со дня рождения) / В. В. Левченко // Юго-Запад. Одессика : ист.-краевед. науч. альм. – Одесса, 2007. – Вип. 4. – С. 220–239.

11. *Левченко В. В.* Тричі засуджений Еммануїл Оксман (1899–1961) : до 110-річчя від дня народження / В. В. Левченко // Південний Захід. Одесика : іст.-краєзнав. наук. альм. – Одеса, 2009. – Вип. 7. – С. 242–257.
12. *Левченко В. В.* Сергей Леонидович Рубинштейн : грани интеллектуальной биографии одесского периода (1910–1920-е гг.) / В. В. Левченко // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2013. – Т. 17, вип. 2 (8). – С. 109–124.
13. *Ноткина О. Ю.* Сергей Леонидович Рубинштейн – директор Одесской центральной научной библиотеки / О. Ю. Ноткина // Рубинштейновские чтения. – Одесса, 1992. – С. 46–47.
14. *Полевщикова Е. В.* О. Л. Вайнштейн и изучение именных фондов Научной библиотеки ОНУ имени И. И. Мечникова в 1920-е годы / Е. В. Полевщикова // Вісн. Одес. нац. ун-ту. – 2007. – Т. 12, вип. 4 : Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – С. 119–133.

Надійшла 28.05.2017 р.

В. В. Левченко,

кандидат исторических наук,

доцент кафедры «Украиноведение, историко-правовые и языковые дисциплины»

Одесского национального морского университета

ул. Мечникова, 34, м. Одесса, 65029, Украина

e-mail: levchenko_lav@ukr.net

ЕВРЕЙСКИЙ ВЕКТОР ОДЕССЫ В РАЗВИТИИ БИБЛИОТЕЧНОГО ДЕЛА В СССР В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ XX В.: БИОИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЙ РАКУРС

В статье исследована роль евреев-ученых в развитии библиотечного дела в СССР в первой половине XX в. На базе индуктивного анализа охарактеризована роль евреев-интеллектуалов в пестроте тенденций развития библиотечного дела. Представлены судьбы одесских библиотечных евреев-работников в контексте перипетий указанного периода.

Ключевые слова: Одесса, евреи, библиотеки, сотрудники, библиотекари, трансформации, политические репрессии.

V. V. Levchenko,

Candidate of Historical Sciences,

Associate Professor of “Ukrainian, historical, legal and linguistic discipline”

Odessa National Maritime University

34Mechnikov St., Odessa, 65029, Ukraine

e-mail: levchenko_lav@ukr.net

ODESSA JEWISH VECTOR IN DEVELOPMENT OF LIBRARY SCIENCE IN THE SOVIET UNION IN THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY: BIOGRAPHY AND HISTORIOGRAPHY PERSPECTIVE

Summary

The article is devoted to coverage of poorly understood in modern historiography actual scientific topics relating to the history of library staffing agencies USSR in 1920–1930 years. This article explores the role of Jewish scholars in the develop-

ment of libraries in the Soviet Union in the first half of the 20th century. Based on inductive analysis describes the role of Jewish intellectuals in diversity trends of the library. Presented by the fate of the Odessa Jewish librarians in the context of vicissitudes given period. From the content of the research is clear that USSR in librarianship has been a change in policy emphasis of the Soviet authorities to the national question in the formation of the staff of the library facilities. Emphasized that a significant number of librarians within the appointed period of oppression suffered during the political repression.

Key words: Odessa, Jews, library staff, librarians, transformation, political repression.

References

1. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State archive of Odessa region]. Fund P-1593, inventory 1, act 1103.
2. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State archive of Odessa region]. Fund P-1724. inventory 1, act 19.
3. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State archive of Odessa region]. Fund P-1724. inventory 1, act 49.
4. Andrieiev V. M., Chermoshentseva N. N. *Saul Borovyi: yevreiskiy vektor istorii Ukrainy* [Saul Borovyi: Jewish vector of history of Ukraine]. Kherson, Nikopol, 2010, 191 p.
5. *Bibliografy Odeskoi derzhavnoi naukovoï biblioteki imeni M. Horkoho* [Bibliographers of the Odessa state scientific library of M. Gorkyi]. Odesa, 2002, 254 p.
6. Zlenko H. D. Bibliografichnyi ukis Yakova Bermana [Bibliographic slope of Yakov Berman]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty* [Bulletin of the Book Chamber]. Kyiv, 2000, no. 6, pp. 20-23.
7. Zlenko H. D. Bibliograf Herodota Pivdennoi Ukrainy [Herodotus's bibliographer of the Southern Ukraine]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty* [Bulletin of the Book Chamber]. Kyiv, 2001, no. 2, pp. 22-24.
8. Zlenko H. D. Berman Yakiv Zinoviiiovych [Berman Yakiv Zinoviiiovych]. *Ukrainski bibliografy. Biografichni vidomosti. Profesiina diialnist. Bibliografia* [Ukrainian bibliographers. Biographic data. Professional activity. Bibliography]. Kyiv, 2008, pp. 34-35.
9. Kivshar T. I. Bibliotekna biografika v konteksti stanovlennia radianskoho bibliotekoznavstva v Ukraini: diialnist Illi Vuhmana (1890-1929 rr.) [Library biographics in the context of formation of the Soviet library science in Ukraine: Ilya Vuhman's activity]. *Ukrainska biografistyka* [Ukrainian biografistyka]. Kyiv, 2012, vol.9, pp. 25-64.
10. Levchenko V. V. Iosif Moiseevich Trotskiy (Tronskiy): sudba i tvorcheskiy put (k 110-letiyu so dnya rozhdeniya) [Iosif Moiseevich Trotskiy (Tronskiy): destiny and career (to the 110 anniversary since birth)]. *Yugo-Zapad. Odessika* [Southwest. Odessika]. Odesa, 2007, vol. 4, pp. 220-239.
11. Levchenko V. V. Trychi zasudzhnyi Emmanuil Oksman (1899-1961): do 110-richchia vid dnia narodzhennia [Three times the judged Emmanuil Oksman (1899-1961): to the 110 anniversary since birth]. *Pivdennyi Zakhid. Odesyka* [Southwest. Odesyka]. Odesa, 2009, vol. 7, pp. 242-257.
12. Levchenko V. V. Sergey Leonidovich Rubinshteyn: grani intelektualnoy biografii odeskogo perioda (1910-1920-e gg.) [Sergey Leonidovich Rubenstein: sides of the intellectual biography of the Odessa period (the 1910-1920th)]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Bibliotekoznavstvo, bibliografознавство, knyhoznаvstvo* [Odesa National University Herald. Library studies, Bibliography studies, Bibliology]. Odesa, 2013, t. 17, vol. 2 (8), pp. 109-124.
13. Notkina O. Yu. Sergey Leonidovich Rubinshteyn – direktor Odeskoy tsentralnoy nauchnoy biblioteki [Sergey Leonidovich Rubenstein is the director of the Odessa central scientific library]. *Rubinshteynovskie chteniya* [Rubinshteyn. Readings]. Odesa, 1992, pp. 46-47.
14. Polevshchikova Ye. V. O. L. Vaynshteyn i izuchenie imennykh fondov Nauchnoy biblioteki Odeskogo natsionalnoho universiteta imeni I. I. Mechnikova v 1920-e gody [O. L. Vainstein and studying of personalized funds of the Scientific library of Odessa I. I. Mechnikov Natioinal University in the 1920th years]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Bibliotekoznavstvo, bibliografознавство, knyhoznаvstvo* [Odesa National University Herald. Library studies, Bibliography studies, Bibliology]. Odesa, 2007. t. 12, vol. 4, pp. 119-133.